

УДК: 343.977

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-1842-1810](https://orcid.org/0000-0002-1842-1810)*Кобілянський Олег Леонідович**Кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та**кримінального права
юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій
м. Київ, Україна**Сутуріна Альона Віталіївна**студентка 2 курсу заочної форми навчання
юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій
м. Київ, Україна*

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

Анотація. У роботі розглянуто розвиток криміналістичного дослідження документів та його сучасний стан, види та способи підробки документів та висвітлено основні методи криміналістичних досліджень документів.

Ключові слова: криміналістичне дослідження документів, криміналістичне документознавство, підробка, види підробки документів, запозичені спеціальні методи криміналістичного дослідження документу.

Summary. The purpose of the work is to analyze the historical prerequisites for the emergence of forensic document research, its development, the current state of forensic document science and its methodological support.

The work provides a definition of the concept of a document, a historical analysis of the genesis of documents and methods of their forgery, information on the development of forensic units that conducted research on documents, the current state of document research, a network of expert units and institutions of Ukraine that conduct technical examination of documents, outlined theoretical provisions, on which the forensic examination of documents is based, the range of questions and tasks that can be solved in the process of technical examination of documents are defined, the types and methods of forgery of documents are revealed, the concept of forgery of documents, intellectual forgery of documents, material forgery of documents is defined, a brief description of the methods is given partial forgery of documents (cleaning, addition, insertion, etching, washing, replacement of part of the document, technical forgery of signatures, forgery of seals and stamps) and characteristic signs of forgery of documents. The work also mentions methods of forensic examination of documents (visual, microscopic, profilographic, luminescent, spectral, X-ray, radioactive, copying and thermal), their characteristics and capabilities.

The work focuses on the emergence of new types of forged documents in connection with the spread of the SARS-CoV-2 coronavirus pandemic and the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine.

The normal functioning of the state is impossible without ensuring justice and the effectiveness of combating crime. The considered historical prerequisites for the development of the study of documents allow us to determine the depth of the problem that arose even among ancient people and exists to this day, as well as to follow the dynamics of the development and popularization of the study of documents.

Key words: forensic investigation of documents, forensic document science, forgery, types of document forgery, borrowed special methods of forensic document investigation.

Постановка проблеми. В сучасному світі документообіг відбувається щодня. Договори, грошові знаки, квитанції, довідки – кожен з перелічених об'єктів є документом. Об'єктом криміналістичного дослідження можуть бути різні за походженням, змістом чи способом виготовлення документи. Актуальних статистичних даних щодо відсоткового співвідношення видів документів, які надходять для проведення дослідження, наразі у відкритих джерелах немає.

Однак, із виникненням у 2019 році пандемії коронавірусу SARS-CoV-2, протягом останніх кількох років масового поширення набули спеціальні документи, що посвідчували факти вакцинації або відсутності захворювання на SARS-CoV-2. В той же час, почастишали випадки виявлення підробок таких документів, що активно висвітлювалося в медіа.

Станом на дату написання цієї роботи триває повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, внаслідок якої 24 лютого було оголошено воєнний стан. Віддаючи належне громадянам, що боронять державний суверенітет України, варто зазначити, що випадки отримання підроблених документів для уникнення мобілізації теж набули поширення.

В той самий час, проблеми недосконалої документообігу, відсутності уніфікованої форми типових документів, що використовуються в підприємницькій діяльності, також залишаються актуальними та постають ще гостріше з огляду на збільшення кількості господарських операцій, що здійснюються.

При цьому, не варто також забувати і про розвиток та удосконалення технології, що використовуються у копіювальній та розмножувальній техніці, що спрощує процес виготовлення документа, однак іноді суттєво ускладнює процес його дослідження.

Таким чином, наразі тема криміналістичного дослідження документів є **актуальною**.

Метою роботи є аналіз історичних передумов виникнення криміналістичного дослідження документів, його розвиток, сучасний стан криміналістичного документознавства та його методологічного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до визначення, що наводиться у науковій літературі, *документи* – це штучні (створені людиною) предмети матеріального світу, головне призначення яких – містити інформацію та передавати її у часі та просторі [1, с. 11].

Використовуючи це визначення, ідентифікувати як документ можна, наприклад, малюнкове письмо, виконане на матеріальному носії (наприклад, глиняній табличці, камені тощо), яке до нашої ери використовувалося, в тому числі, для ведення обліку майна та оформлення права власності. Встановлення фактів дослідження таких «документів» у історичній літературі не наводиться.

Одні з перших згадок про підробки документів відносять до часів Стародавнього Риму. Підробка документів, таких як цивільні договори та заповіти, в ті часи набула масовості, про що свідчать перші появи в джерелах права визначення підробки як злочину.

В той же час, з криміналізацією службового підроблення документів, що відбулося у законі Корнелія Сулли, *lex Cornelia de falsis* приблизно в період 80-тих років до нашої ери, логічно було б припускати, що з'являється необхідність визначення наявності або відсутності такого підроблення. Повний текст оригіналу *lex Cornelia de falsis*, нажаль, не зберігся до наших днів. Стверджується, що закон Сулли спочатку мав на увазі тільки підробку заповітів і монет. Однак, у наступних внесених доповненнях в зазначений закон, криміналізацію здобули і підроблення державних та приватноправових документів [2, с. 23-25].

Таким чином, вищезазначене дозволяє зробити припущення, що дослідження документів з метою виявлення правопорушення є одним із найдавніших видів криміналістичних досліджень.

Звертаючись до історичних джерел права, що виникали в безпосередній близькості або на територіях сучасної України, варто звернути увагу і на Литовські статuti. Редакція від 1588 року містить,

зокрема «Артыкуль 16», який свідчить про притягнення до відповідальності осіб, які *«листы або печати наши фальшоваль або накъшталтъ руки наше, такъ тежъ канцлера, подканцлерого и писаровъ нашихъ дворных, земських, кгородських и подкоморских того паньства великого князства литовьского листы альбо привилья якие змысливши подъписоваль, або хто бы тежъ печати наши и врьдовъ наших себе рыль и у себе ихъ ховаль и ихъ уживаль, таковой с права за оказаньемъ явностью певною и доводомъ слушнымъ ничимъ иным, только на горле огнемъ каранъ быти маеть»*.

Литовські статuti також містять «Артыкуль 17», що встановлює відповідальність за «фальшованью монеты» тобто, по суті, підробку грошей [3].

В цей же період, у 1570 році було започатковано окремих заклад, що складався із осіб, які володіють спеціальними знаннями в галузі письма - «Experts en ecriture», яким у 1595 році королем Франції було надано звання «присяжних майстрів». Основною діяльністю таких «присяжних майстрів» було дослідження підписів, почерку, фінансових документів (рахунків і розписок), що оспорювалися в судовому порядку [4].

Через півстоліття у Парижі було видано першу книгу, що структурувала методологію судової експертизи документів за авторством Ф. Демеля (1604). Серед іншого, у ній наводились поради з розпізнавання підроблених рукописних текстів, методологія проведення порівняльного аналізу для визначення підроблення підпису. Пояснення автора вважалися на той час повними і докладними.

У 1665 році було надруковано Трактат про дослідження письма Ж. Равено. В той же час, судова влада Франції визнала цю книгу такою, що може стати підручником для тих, хто підробляє документи і тому, у 1670 році за королівським указом весь наклад Трактату було спалено перед будівлею суду [5].

У першій половині XIX ст. відбувається розвиток почеркознавства, що знаходить своє відображення у праці «Порівняння почерку та графічна ідентифікація» італійського криміналіста А. Бертильона (1898 р.). Книга Бертильона описує, в тому числі, ідентифікацію почерку на основі виділення типових його елементів, прикмет і особливостей, що є неповторними.

В цей же час, у 1892 році, видається «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» Г. Гросса. Окрім того, Гроссу належить також введення у користування наприкінці XIX ст. терміну «криміналістика».

У 1901-1907 роках за сприяння Г.М. Рудого, що на той час завідував розшуковою частиною київської міської поліції, починають з'являтися перші криміналістичні підрозділи (бюро і кабінети), що набувають поширення у 1908 році. У структурі розшукових відділень поліції Києва, Одеси, Житомира, Полтави та інших великих міст утворюються довідково-реєстраційні бюро, завданням яких, в тому числі, було формування колекції почерків, злочинних інструментів та шахрайських пристроїв [6, с. 57-58].

Період 1917-1922 років можна назвати «кроком назад» у історії розвитку криміналістики та криміналістичного дослідження документів, як її частини, на території України. Підрозділи та кабінети, що здійснювали дослідження утворювалися і розпускалися, переходили у підпорядкування до різних тогочасних структур.

У 1923 році, внаслідок реорганізації Науково-технічного кабінету, утворюється Науково-технічний підрозділ Відділу карного розшуку Головніліції.

Розвиток української школи криміналістів розпочинається із реформуванням у 1925 році кабінетів науково-судової експертизи на Інституті науково-судової експертизи.

1932 року вийшов друком переклад праці А.С. Осборна «Техніка дослідження документів», у якій, в тому числі, запропоновано методи дослідження документів, пов'язані з визначенням їх давності [7, с. 23].

Наступні десятиліття сприяли розвитку науки та техніки, що знайшло своє відображення і в розширенні кола можливостей технічної експертизи документів. Зокрема, удосконалювалися методи дослідження в ультрафіолетових, інфрачервоних, рентгенівських та радіоактивних променях, спектрального аналізу, лазерні методи досліджень.

Узагальнення ознак, що характеризують види друкувальних пристроїв з літерною та мозаїчною будовою, формування науково-методичних засад ідентифікації та дослідження таких пристроїв відбулося завдяки В.М. Палій [8].

Початок ХХІ століття означився вдосконаленням наявних науково-методичних підходів та визначенням можливостей їх використання.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертну діяльність (в тому числі і дослідження документів) здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом [9].

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Більшість судових експертиз, в тому числі і експертиз документів, виконується у криміналістичних підрозділах системи Міністерства внутрішніх справ України та експертних установах Міністерства юстиції України.

Наразі у системі Міністерства юстиції України функціонують Київський, Одеський, Дніпропетровський, Харківський та Львівський інститути судових експертиз.

Галузь криміналістичної техніки, що займається криміналістичним дослідженням документів називається криміналістичне документознавство.

Розділ «Техніко-криміналістичне дослідження документів» є найбільшим за обсягами серед системи криміналістичного документознавства та розглядає питання щодо технології виготовлення документів, носіїв інформації, способів поліграфічного друку, печаток, штампів, способів відображення і кодування інформації, способи і ознаки їх підробки, особливостей дослідження грошових знаків тощо.

Кожен з підрозділів техніко-криміналістичного дослідження документів тісно пов'язаний з іншими, з огляду на «склад» сучасних документів, вид носія інформації, спосіб переносу інформації на носій та, власне, способи дослідження таких документів.

Широким є і коло питань, що можуть бути поставлені експерту під час проведення дослідження. До прикладу, на веб-порталі Київського науково-дослідного інституту судових експертиз у статті «Технічна експертиза документа» переліки питань сформовано за спільними ознаками:

1. За завданнями експертизи рукописних об'єктів (питання щодо способу та засобів виконання напису, внесення змін до нього, змісту видалених, заклеєних чи залитих записів тощо).

2. За завданням експертизи відтисків друкарських форм – відтисків печаток і штампів (щодо способу нанесення відтиску, виготовлення печатки, послідовності нанесення відтиску тощо).

3. За завданнями експертизи текстів, виконаних на знакодруючих (знакосинтезуючих) пристроях (щодо часу виконання, наявності та способів зміни змісту тексту, послідовності виконання тощо).

4. За завданнями експертизи поліграфічної продукції

5. За завданнями експертизи наклеєних та скріплених між собою реквізитів (щодо наявності змін фотографії, аркушів документу, перешивання тощо).

6. За завданнями експертизи розірваних документів (щодо належності частини до виробу, первісного виду та змісту документу тощо [10]).

Визначення вищезазначених питань стає можливим завдяки розвитку методів криміналістичного дослідження документів.

Види та способи підробки документів.

Відповідно до Закону України «Про інформацію», *документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі* [11].

Найбільш наближене до потрібного у контексті даної роботи значення терміну «документ» у словнику української мови пропонується таке: *документ – діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь* [12, с. 256].

Чітке визначення терміну «підробка», відповідно до даних офіційного веб-порталу Верховної Ради України, наявне у підпункті 29 пункту 5 Постанови Правління Національного банку України № 107 від 28.07.2020 року, а саме:

підробка – створення (повністю або частково) документа, подібного на справжній/автентичний документ, з метою незаконного його використання як справжнього/автентичного документа [13].

Словник української мови пропонує таке визначення:

підробка – те, що виготовлене як фальшива подoba чого-небудь; підроблена річ [14, с. 492].

За твердженням Ж.В. Удовенко, справжній документ повинен мати фактичну та формальну сторону, де фактична сторона – це наявність у документі правдивих фактів без змін і перекручень, тоді як формальна – джерело видання документа, наявність повноважень у особи, що видала документ та присутність у документі необхідних реквізитів тощо [15, с. 93].

Таким чином, звертаючись до зазначеної вище характеристики справжнього документа, **інтелектуальна підробка визначається, як недотримання в документі фактичної сторони**, при цьому його форма та спосіб виготовлення є правильними.

Тобто, документ, що має ознаки інтелектуальної підробки містить у собі необхідні реквізити, що передбачені його формою, виданий уповноваженою на це особою, однак у своєму складі містить завідомо неправдиву інформацію.

Для складання більш чіткого уявлення про суть інтелектуального підроблення варто звернутися до Кримінального кодексу України.

До прикладу, у статті 366 Кримінального кодексу України передбачено, що *складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів -*

караються штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [16].

Зміст наведеної статті фактично характеризує інтелектуальну підробку документів.

Недостовірною (неправдивою) відповідно до Постанови Верховного суду «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.09 року, вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [17].

Єдиним способом інтелектуальної підробки є, власне, внесення до змісту документа завідомо неправдивої інформації під час його складання.

Виявлення такої підробки документу не видається можливим з використанням методів криміналістичного дослідження документів, проведення експертизи.

Для окреслення способів виявлення інтелектуальної підробки документів можна розглянути таку ситуацію:

Вироком Краснодонського міськрайонного суду Луганської області Б. засуджений за ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 365, ч. 2 ст. 191 КК за те, що, будучи дільничним інспектором міліції, вніс неправдиві відомості в протокол про адміністративне правопорушення та сфальсифікував пояснення від імені громадянки В., яка нібито була свідком дрібного хуліганства [18].

Способами виявлення інтелектуальної підробки в наведеній ситуації можуть бути:

- особисте зізнання Б. про внесення завідомо неправдивих відомостей до протоколу;
- отримання інформації від громадянки В.;
- отримання інформації від особи, яка вчинила правопорушення;
- отримання інформації з засобів фіксації, якщо такі були наявні під час складання протоколу;
- іншим способом.

Тобто, фактично, виявлення інтелектуальної підробки відбувається шляхом підтвердження або спростування правдивості інформації, що зазначена у формально вірному документі. У разі відсутності

підтвердження внесення до документу неправдивої інформації вірогідність доведення інтелектуальної підробки фактично дорівнює нулю.

Інтелектуальне підроблення може бути застосоване суб'єктами владних повноважень, службовими та посадовими особами та навіть фізичними особами, що складають та підписують документи, з якими кожна людина стикається у повсякденному житті.

З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року також набула поширення підробка документів, що можуть бути використані особою, яка підлягає призову, для виїзду закордон. До таких документів можуть належати довідки, що посвідчують наявність хвороби, несумісних з проходженням військової служби, документи про зарахування особи для здобуття вищої освіти у закладах вищої освіти закордоном тощо.

За період 2020-2022 років, з поширенням на території України коронавірусної інфекції COVID-19 почастішали випадки виготовлення службовими та посадовими особами документів, що посвідчують факти проведення вакцинації або результатів тестування. Відомі випадки інтелектуального підроблення таких документів, тобто видача довідки (сертифікату) про вакцинацію без фактичного її проведення уповноваженою особою тощо. З метою запобігання виготовленню та розповсюдженню підроблених документів з 2021 року Міністерство охорони здоров'я України співпрацює з Національною поліцією та Службою безпеки України.

Підсумовуючи викладене, **інтелектуальна підробка документу** – це внесення уповноваженою на створення та/або видання документу особою завідомо неправдивих відомостей до інформації, що викладена у документі, під час його створення за умови що його формальна структура є вірною.

Для визначення матеріальної підробки варто знову звернутися до твердження Ж.В. Удовенко. Отже, справжність документа визначають його фактична (правдивість інформації, що викладена в документі) та формальна (форма документу, наявність відповідних повноважень у особи, що його видала, тощо) сторони [15, ст. 93].

Способом вираження матеріальної підробки можуть бути як недотримання формальної, так і фактичної сторони документа, або їх обох.

Ознаки матеріальної підробки можуть бути виявлені експертом під час проведення технічної експертизи документів. Проте встановлення факту підробки документу – є суто юридичним, і відноситься до компетенції органів досудового розслідування чи суду. Судовий експерт, в свою чергу, може у своєму висновку зазначити, що спосіб виготовлення наданого на дослідження документа відрізняється від способу виготовлення такого самого, але справжнього документа або вказати на ознаки, що свідчать про внесення змін у зміст наданого на дослідження документа.

Матеріальну підробку поділяють на повну (недотримання фактичної та формальної сторони, підроблення документу повністю) та часткову (недотримання фактичної сторони, внесення змін до інформації, що викладена у документі).

До часткової підробки документу можна віднести такі способи внесення змін до інформації, що в ньому викладена:

Підчистка. Являє собою механічне видалення частини тексту, що спричиняє пошкодження паперу у місці здійснення підчистки. Може виконуватися шляхом видалення тексту спеціальними засобами (наприклад, стирання тексту гумкою) або з використанням гострого предмету (лезо, голка тощо).

Травлення (хімічне травлення). Здійснюється за допомогою спеціальних хімічних речовин, що руйнують, знебарвлюють або вимивають барвник, яким було нанесено текст. При цьому, змінам піддається і папір, на якому викладено документ.

Дописка та вставка. Виконується шляхом внесення до документу нового тексту, що був відсутній при складанні документу або внесення здійснення виправлень. Дописка може бути здійснена рукописним або машинописним (додруківка) способом шляхом внесення нового тексту на початку та/або в кінці слова або числа, в той час як вставка виконується всередині слова, числа.

Заміна частини документа. В залежності від форми та змісту документу може бути здійснена шляхом, до прикладу, заміни фотокартки, заміни аркушів, вклеювання фрагментів з метою зміни тощо.

Підробка підпису. Здійснюється шляхом проставляння на документі підпису іншої особи з допомогою копіювального паперу, «проти світла», з використанням технічних засобів, кліше тощо.

Підробка відтисків печаток чи штампів. Може здійснюватися із використанням кустарно виготовлених кліше або кліше, виготовлених за малюнком відтиску печатки, що виконаний з використанням фарбувального матеріалу.

До повної матеріальної підробки документа відносять повне виготовлення підробленого документа, в тому числі виготовлення або підбір носія інформації (паперу, бланка), нанесення тексту (рукописним або машинописним способом), нанесення посвідчувальних засобів (підписи, печатки тощо), що має на меті часткове повторення або максимальне наближення до вигляду оригінального документа.

Кожен з цих способів підробки може бути виявлений шляхом візуального огляду та/або проведення досліджень із використанням спеціальних засобів та має свої характерні ознаки:

Для **підчистки** характерні порушення верхнього шару паперу, зменшення його товщини, залишки тексту, що піддавався підчистці, розпливи барвника, з допомогою якого було виконано нові записи.

Для **травлення** (хімічного травлення) характерними є наявність на матеріальному носії (папері, бланку) плям іншого відтінку в місцях травлення, пошкодження паперу, зміна кольору тексту, розташованого біля місця травлення, розпливи барвника, за допомогою якого було виконано нові записи тощо.

Для **дописки** характерні відмінності у ознаках почерку між оригінальним текстом документа та допискою, відмінність кольору та складу фарбувального матеріалу, відмінність мікроструктури штрихів. Для здійснення дописки машинописним способом або із використанням спеціальних засобів можуть бути характерні збільшені або зменшені інтервали між словами, відмінності у кольорі фарбувального матеріалу, яким було нанесено текст, розмірі шрифту, ознаках пристрою, яким було здійснено дописку тощо.

До ознак **заміни частини документу** можуть належати відмінність розміру, кольору носія, місць проколів, нумерації або інших ознак зміненої частини (наприклад, аркуша). У разі, якщо для заміна була здійснена з використанням хімічних речовин (наприклад, клею), ознакою може бути відмінності складу речовин, що були використані під час створення та зміни документу.

Для **підробки підпису** характерні відмінності нахилу, сили натиску, сповільненості рухів під час виконання підпису, наявність слідів, залишених використаними засобами підроблення (наприклад копіювальним папером) тощо.

Для **підробки печаток** характерні несиметричне розташування літер, знаків чи зображень, їх неоднаковий розмір, орфографічні чи смислові помилки, відсутність частини зображення, дзеркальність окремих знаків тощо.

Попередній огляд документа щодо наявності або відсутності ознак підробки може бути проведений слідчим.

Висновок експерта щодо наявності або відсутності ознак підроблення, може бути зроблений особою, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, пройшла відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Основна мета проведення криміналістичного дослідження документа полягає у встановленні способу виготовлення документа, фактів та способів зміни його змісту. І в той час як інтелектуальна підробка може бути виявлена лише з допомогою залучення додаткових джерел інформації, «слід» матеріальної підробки може бути виявлений експертом шляхом проведення науково обґрунтованого дослідження, що виключає можливість надання завідомо неправдивої інформації. Особа, яка проводить дослідження має бути об'єктивною та висвітлювати факти, що встановлені дослідженням максимально докладно та розгорнуто.

Методи криміналістичного дослідження документів.

Фізичні методи криміналістичного дослідження документів є частиною групи окремих (запозичених спеціальних) наукових методів, що застосовуються для вивчення конкретних ознак та властивостей, що пов'язані з способами та засобами виготовлення або внесення змін до документа.

До фізичних методів криміналістичного дослідження документів можна віднести **візуальні, мікроскопічні, профілографічні, люмінесцентні, спектральні, рентгенівські, радіоактиваційні, копіювальні та термічні.**

В свою чергу, візуальні методи дослідження поділяються на **дослідження при особливих режимах освітлення** (проти світла, вертикальне освітлення, навскісне світло) та **із застосуванням світлофільтрів** (абсорбційних та неабсорбційних).

Під час проведення **досліджень у наскрізному світлі (проти світла)**, освітлювальний пристрій встановлюється так, щоб досліджувана частина документу рівномірно перекривала світловий потік. З використанням даного методу можна провести дослідження щодо наявності водяних знаків, структури носія документу (паперу), провести порівняння наданих для дослідження зразків документів шляхом накладання, виявити ознаки часткової матеріальної підробки документу, здійсненої шляхом підчистки або травлення тощо.

Дослідження у наскрізному світлі ґрунтується на візуальній реєстрації змін інтенсивності світла, що проходить крізь об'єкт.

В свою чергу, **дослідження при вертикальному світлі** використовуються здебільшого для визначення засобів (матеріалів), якими було нанесено текст шляхом порівняння їх візуальних властивостей при вертикальному світлі.

Навскісне світло, що застосовується під час дослідження документу дозволяє підкреслити видимість певних частин досліджуваного документа, їх рельєфу. Наприклад, визначити наявність слідів тиснення, що повторюють контур але не збігаються з нанесеним підписом.

Візуальне кольоророзрізнєння виконується із використанням світлофільтрів, що посилюють контраст та відмінності яскравостей, які можуть сприйматися зором.

До мікроскопічних методів можна віднести **світлову та електронну мікроскопію.**

Мікроскопічні методи застосовуються для детального огляду дрібних деталей частини досліджуваного документа з метою визначення ознак внесення у документ змін, що можуть бути недоступні при огляді без застосування спеціальних засобів. Відмінності між зазначеними методами полягає у конструкції та способі отримання інформації спеціальним засобом – мікроскопом, його видах, призначенні та функціях.

Для точного визначення порядку нанесення інформації в документі, диференціації засобу такого нанесення тощо використовуються **профілографічні методи.**

Люмінесцентний аналіз, що ґрунтується на фізичній властивості предметів люмінесцювати під час опромінення різними видами променів (ультрафіолетові, інфрачервоні тощо) та іншими ділянками електромагнітного спектра, застосовується для виявлення впливу хімічних речовин, послідовності і способу нанесення реквізитів документу тощо.

Спектральні методи досліджують оптичний спектр речовини з метою визначення її складу. Застосовується для порівняння складу речовин, якими було нанесено інформацію в документі.

Використання **рентгенівських методів** забезпечується шляхом взаємодії речовини носія документу та речовин, якими було нанесено інформацію в документі з рентгенівськими променями.

Радіоактиваційні методи можуть бути використані як для дослідження складу речовин, якими було нанесено інформацію в документі, так і для визначення строку давності виготовлення документу тощо. Дослідження відбуваються шляхом опромінення або напилювання радіоактивних ізотопів.

Вологе та сухе копіювання, що складають **копіювальні методи**, застосовуються для виявлення залитих та закреслених зображень, дослідження штрихів, що перетинаються, послідовності нанесення штрихів тощо. Основи методів ґрунтуються на здатності матеріалів відділяти частинки при контакті з поверхнею документа.

Термічні методи, в свою чергу, поділяються на спопеління та термоіндикацію. За допомогою спопеління можна частково відновити текст, що був втрачений внаслідок спалення документу або виявити текст, що був нанесений спеціальними речовинами, що не є видимими за звичайних умов. З допомогою термоіндикації можна виявити засіб (пристрій), яким було нанесено інформацію в документі.

Фізико-хімічні методи криміналістичного дослідження документів є сукупністю наукових методів, що ґрунтуються на явищах, які лежать в їх основі та не можуть бути віднесені до конкретної групи «фізичних» чи «хімічних».

До фізико-хімічних методів криміналістичного дослідження документів можна віднести фотографічні, хроматографічні, методи зйомки у невидимих променях спектра та дифузно-копіювальний метод.

В свою чергу, **фотографічні методи** поділяються на макро- та мікрофотографію, фотографування з підсиленням контрасту, в невидимих променях.

Макро- та мікрофотографія використовуються як для проведення досліджень зі збільшенням зображення із застосуванням об'єктиву або мікроскопа, так і для фіксації результатів проведених досліджень для подальшого їх оформлення у висновку експерта.

Підсилення контрасту використовується для збільшення або зменшення яскравості об'єкта дослідження чи його частини. При цьому, даний метод може використовуватися як під час фотозйомки, так і на етапі обробки фотознімка об'єкта в графічних програмних засобах.

Фотографування об'єкта у невидимих променях спектра ґрунтується на поглинальних та відбивальних властивостях об'єкта. В залежності від виду (ультрафіолетові, інфрачервоні, рентгенівські чи гамма-промені), визначаються особливості створення, внесення змін та строки давності документа.

Дифузно-копіювальний метод використовується для виявлення слабовидимого тексту, що виконаний органічними барвниками, тексту, що знебарвлюється внаслідок недбалого чи тривалого зберігання, був залитий тощо. Зображення інформації, що потребує дослідження отримується шляхом використання для отримання її відображення фотокопіювального матеріалу, який прикладається до частини об'єкта та потім проявляється особливим способом.

Хроматографічні методи дослідження можна розділити на тонкошарову і паперову хроматографію та електрофорез на папері.

Тонкошарова хроматографія використовується здебільшого для дослідження складу речовин, якими було нанесено інформацію (паст, фарб) або матеріального носія, на який було нанесено документ.

Паперова хроматографія є менш чутливою за тонкошарову та може бути використана для дослідження водорозчинних фарбувальних матеріалів та непофарбованих матеріалів письма.

За сферою застосування **електрофорез на папері** подібний до паперової хроматографії, однак використовує у дослідженні зовнішній електричний струм.

Хімічні методи дозволяють дослідити внесення змін у документи за складом їх матеріалу та засобів нанесення тексту, приблизний строк давності документу, з допомогою хімічних реакцій.

До хімічних методів можна віднести:

Екстракцію. З допомогою цього методу здійснюється не тільки дослідження органічними розчинниками барвників чи виділення компонентів паперу шляхом розчинення, але й підготовка проби до проведення дослідження деякими фізичними чи фізико-хімічними методами.

Виділення та концентрування осадом. Ґрунтується на хімічній реакції, що має на меті виділити необхідні для дослідження речовини шляхом поєднання потрібних компонентів, що в результаті погано розчиняється.

Дистиляційні методи. Дозволяє визначити внесення змін у документі з допомогою поділу і концентрування окремих компонентів речовини.

Якісних та кількісних аналітичних реакцій. Ґрунтується на спостереженні (вивченні) за перетворенням досліджуваної речовини на нову в поєднанні з реагентом або без нього. Утворена речовина має особливі властивості, що досліджуються: запах, колір, фізичний стан тощо. Використовуються крапельний (метод безпосереднього впливу реактиву чи суміші) та обробки парами реактивів.

Головною перевагою хімічних методів є відносно невелика кількість матеріалу, що потрібна для аналізу, а також, подекуди, можливість проведення дослідження безпосередньо на матеріальному носії інформації (документі).

Однак, не можна також виключати і людський фактор. Під час дослідження із застосуванням до об'єкта як хімічних, так і інших спеціальних методів досліджень, існує ймовірність пошкодження або руйнування об'єкта.

Таким чином, особа, яка проводить дослідження, має зважати на завдання, що поставлені перед нею під час проведення дослідження, необхідність використання документу в майбутньому та збереження його властивостей для подальшого використання особою, яка надала його для дослідження, якщо це можливо.

Висновки. Нормальне функціонування держави неможливе без забезпечення правосуддя та результативності протидії злочинності. Розглянуті історичні передумови розвитку дослідження документів дозволяють визначити глибину проблеми, що виникла ще у давніх людей та існує донині, а також прослідкувати динаміку розвитку та популяризації дослідження документів.

Наразі, судово-експертна діяльність з проведенням криміналістичних досліджень може здійснюватися виключно державними спеціалізованими установами, що, на нашу думку, унеможливує конкуренцію та негативно впливає на якість досліджень. Така «часткова монополія» сповільнює розвиток науково-методичного забезпечення криміналістичного дослідження документів.

Проведений аналіз видів та способів підробки дає можливість визначити шляхи їх виявлення.

В свою чергу, дослідження окремих методів криміналістичного документознавства свідчить про широке коло специфічних знань, що мають бути застосовані експертом під час криміналістичного дослідження документів. Такі методи неможливо повністю виокремити один від одного та поділити на групи, оскільки доволі часто для використання одного методу потрібна підготовка із застосуванням іншого. Окрім того, методи, такі як макро- та мікрофотографія застосовуються і для фіксації результатів досліджень, а не тільки для їх проведення.

При цьому, з огляду на стрімкий розвиток технологій виготовлення документів та нанесення на документ належних йому реквізитів, за результатами проведеного аналізу можна зазначити, що частина висвітлених у науковій літературі методів є частково застарілою. Методологія криміналістичної техніки потребує залучення все нових і нових спеціальних запозичених методів для повного і ґрунтовного проведення досліджень та розширення кола питань, відповіді на які може дати криміналістичне дослідження документів.

Проаналізувавши дану роботу можна дійти висновку, що проблема вдосконалення науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення експертної діяльності є особливо актуальною.

Література:

1. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко криміналістичне дослідження документів. Навчально методичний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 304 с.
2. Жижиленко А.А. Подлог документов. Историко-догматическое исследование. СПб.: Невск. тип., 1900. 746 с.
3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Джерело - <http://bit.ly/3iwXp2G> (Вікіджерела, скорочене посилання, оригінальний оцифрований текст).
3. Métyayer C. De l'École au Palais de Justice: L'itinéraire Singulier des Maîtres Écrivains de Paris (XVIe-XVIIIe Siècles). Annales. Histoire, Sciences Sociales, 45 (5), 1990. P. 1217-1237.
4. Щербаковський М.Г. Криміналістичне документознавство: практ. посіб. / В. В. Бірюков, В. В. Коваленко, Т. П. Бірюкова, К. М. Ковальов; за заг. ред. В. В. Бірюкова. Київ: Вид. Паливода А.В., 2007. 332 с.
5. Криміналістика : підручник / [П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтєвський, П.Ю. Тимошенко]. Київ: Атіка, 1998. 416 с.
6. Осборн А. Техника исследования документов. [пер. с нем.]. Москва: Гос. изд-во «Советское законодательство», 1932. 39 с.
7. Палий В.М. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених на знакопечатаючих пристроях. Київ: РІО МВД УССР, 1989. 156 с.

8. Закон України «Про судову експертизу» № 4038-ХІІ від 25.02.1994, Верховна Рада України, Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 28, стаття 232
9. Веб-сторінка Київського науково-дослідного інституту судових експертиз - <https://kndise.gov.ua/tehnichna-ekspertyza-dokumentiv/>
10. Закон України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02.10.1992, Верховна Рада України, Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 48, стаття 650
11. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971.
12. Постанова Національного банку України «Про затвердження Положення про здійснення установами фінансового моніторингу» № 107 від 28.07.2020, Офіційний вісник України, 2020 р., № 68, ст. 45, стаття 2203, код акта 100507/2020
13. Словник української мови: в 11 томах. Том 6, 1975.
14. Удовенко Ж.В. Криміналістика: конспект лекцій (текст) За заг. ред. Галана В.І. / Ж.В. Удовенко. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 320 с.
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року, Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25, стаття 131
16. Постанови Верховного суду «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.09 року, Вісник Верховного Суду України, 2009 р., № 3, ст. 7
17. Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення), від 19.10.2009, Вісник Верховного суду України, 2010 р., № 1.